

**ПІДЛІТОК У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ (З ДОСВІДУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОГО ПРОФІЛЮ)**

Анотація. У статті проаналізовано наукові розвідки психолого-педагогічних дисциплін, що стосуються розвитку особистості підлітка у середовищі однолітків в навчальному закладі. Швидкий темп змін, що відбуваються в цей час у фізичному та психічному стані підлітка викликає низку гострих відчуттів, переживань, заперечень, конфліктів із власним «Я» та оточуючими. Психологічна нестабільність, непідкорена емоційна сфера, зміни зовнішності часто стають причинами поведінкових відхилень, труднощів у стосунках з оточуючими, внаслідок чого підліток без необхідної педагогічної підтримки залишається осторонь основних подій у шкільному середовищі, згодом – у соціумі. Реалізація особистості можлива за повної її взаємодії з соціумом та соціальними інститутами. Тому період підліткової кризи, ранньої юності є найбільш сприятливими і важливими для формування сприятливих стосунків з різними сферами життя, самопізнання себе, утвердження власного «Я» і власної позиції у колективі (групі), професійного самовизначення, розвитку умінь самоаналізу, самовиховання. Припустимо, що позашкільна освіта є рушійним фактором у підтримці статусності підлітка, розвитку його психічної та фізичної сфери, громадянських почуттів та обов'язків, системи стосунків з оточуючими різних вікових категорій, активності підлітка та його позитивних особистісних характеристик.

Ключові слова: підліток, підлітковий вік, соціальний простір, соціум, особистість, позашкільна освіта, колектив, ієрархія колективу, стосунки у колективі.

Annotation. The article focuses on the scientific exploration of psychological and pedagogical disciplines, which relate to the development of adolescent personality among peers in an educational establishment. Fast-paced changes that occur in the physical and mental states of adolescents during this period of time raise a number of acute feelings, experiences, conflicts with one's own «I» and other people. Psychological instability, unbroken emotional sphere, and appearance changes often become the causes of behavioral abnormalities and difficulties of making relationships with others. As a result, in case teachers do not provide the required pedagogical support on time, teenagers are at a risk of being aside from main school events. In the future, they are at a risk of being aside from the society. Individual realization is possible under the conditions of complete interaction with society and social institutions. Therefore, the period of adolescent crisis and early adolescence are the most favorable and important to create good relations with different life spheres, self-knowledge, and establishment of one's own «I» and personal position in a team, development of professional skills and abilities, development of self-analysis skills and self-education in particular. Suppose that extracurricular education is a driving factor in providing support to the teenager's status formation, the development of his/her psychic and physical spheres, the formation of civic feelings and responsibilities, the system of making relations with people of different age categories, teenager's activity and his/her positive personality characteristics.

Keywords: teenager/adolescent, adolescence, social space, society, individuality, extracurricular education, team, team hierarchy, relations in the team.

Постановка проблеми. У сучасному інформатизованому світі вплив на підлітка здійснюється різко, динамічно, строкато і від різних суб'єктів. Це зумовлено природними змінами психічного й фізичного стану юної особистості і призводить до втрати контролю з боку батьків, педагогів, легке потрапляння під впливи, зокрема негативні, залежність від різноманітних факторів людського, техногенного, інформаційного походження. Соціум зацікавлений у творчій, активній, стабільній у будь-яких сферах життєдіяльності особистості, здатній до саморегуляції власного життя, самоідентифікації згідно національних пріоритетів, самовдосконалення, саморозвитку, рефлексії, – тобто в особі, стійкій до негативних впливів, здатній швидко змінюватись відповідно до запропонованих умов і, тим часом, виявляти постійний і систематичний контроль над собою, мати власну думку і позицію, статус у запропонованому колективі. Парадоксальним є те, низка таких важливих особистісних утворень, що свідчать про елітарність особистості, її статусність у колективі, позицію і роль у соціумі повинні бути закладені і

розвиватись у найбільш хиткий і нестабільний підлітковий період. Коефіцієнт стабільності у дорослому житті особистості, котра у підлітковому віці була витіснена з кола зору батьків чи педагогів, однолітків, викривила власну реальність неспроможністю стати вагомим членом колективу, очевидно, досить низький.

Мета нашої статті полягає в аналізі впливу соціуму на особистість учня у підлітковий період та основні аспекти формування соціально активної особистості через позашкільну освіту. Проте найперше, що ми вважаємо за головне донести – розгляд позашкільної освіти і засобів її впливу на формування та розвиток особистості як базове джерело створення ефективних умов для повноцінного розвитку учнів.

У наукових дослідженнях вчених, коло інтересів яких пов'язане з проблематикою соціалізації особистості, кризовим станом підліткового періоду, впливом соціального середовища на підлітка, можливостями регуляції і стимуляції розвитку підлітка засобами позашкільної освіти описано соціалізацію особистості, що відбувається через: виховання у дитини рис, які дозволять їй стати відповідальним громадянином (С. Русова), психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей (І. Бех), виховання ціннісного ставлення до іншого (І. Бех, К. Чорна), розвиток соціальної обдарованості учнів як ланки найвищого рівня у вияві соціальних здібностей особистості (О. Власова), формування практичного розуму (В. Вербицький), залучення учнів до різних видів діяльності (Н. Хамська, І. Холковська та інші), поглиблене вивчення самого себе (О. Скрипченко, В. Долинська та інші), збереження історичних традицій і досвіду наших предків (В. Голубуцький, В. Шпак-Мельник, А. Грива, М. Роговий та інші), залучення молоді до виховного процесу, що відбувається через призму козацької педагогіки (Ю. Руденко, Ю. Мельничук), виховання громадянських почуттів та патріотичних ідеалів (П. Гнатенко, В. Каюков, М. Стельмахович, О. Губко, В. Кузь та інші).

Виклад основного матеріалу. Найважчим і, водночас найважливішим показником підліткового віку є відхід від шкільних форм життєдіяльності і приєднання до соціальних, культивованих суспільством, що орієнтовані на дорослу людину. Це зумовлює всебічну перебудову розвитку підлітка, виникнення і формування у нього таких новоутворень, що зумовлюють *пошук особливостей специфічної роботи з ним* [1, с. 103], що стає рушійним фактором у його соціалізації. Не менш вагомими проте у соціалізації особистості учня підліткового віку є *стосунки з однолітками*, що впливають не лише на уявлення про саму особистість, а й на стосунки у суспільстві в цілому. *Значною мірою на соціальну активність підлітка впливають батьки та сім'я*. Через взаємини у сімейному колі учень підліткового віку формує власне розуміння буденності родини, її важливості у житті кожного члена сім'ї, ролі матері і батька та старших членів родини у прийнятті рішень тощо.

Отже, вирішальними факторами для соціалізації підлітка є:

- стосунки з батьками;
- стосунки з однолітками;
- взаємини зі шкільним оточенням (однокласниками, педагогами);
- *новоутворення* психічного і фізіологічного походження, що притаманні підлітковому періоду і

ставлення підлітка до них;

- ЗМІ, телебачення, Інтернет, зокрема соціальні мережі;
- приналежність до певної неформальної групи;
- здатність до самоідентифікації, саморозвитку, рефлексії, професійного самовизначення.

Повноцінна соціалізація підлітка відповідно до цього можлива завдяки:

- активному включенню учня до шкільного виховного процесу;
- забезпеченню позитивного мікроклімату у класі;
- створенню налагоджених комунікативних взаємозв'язків у середовищі однолітків;
- підтримці батьків і родини, перенесенню досвіду сімейного спілкування;
- ефективному впливу неформальних груп, до складу якої входить підліток;
- досвіду та залученню до позашкільної діяльності та освіти;
- відповідальному ставленню педагогів та батьків до сфери життєдіяльності підлітка;
- формуванню практичного інтелекту.

Як бачимо, значною мірою повноцінне входження підлітка у соціальний простір залежить від педагога. Особливо це стосується педагога позашкільного навчального закладу, покликанням якого є виховання соціально активної, креативної особистості згідно патріотичних орієнтирів, розвитку спортивного потенціалу через фізичні навантаження, покращення комунікативних зв'язків через залучення до участі у різноманітних заходах, що акумулюють розумове навантаження, розвиток логіки, мислення, уяви. У позашкільних навчальних закладах, за твердженням В. Вербицького, формування креативності і соціальної відповідальності забезпечують: відсутність регламентації предметної активності; умови для наслідування творчої поведінки і блокування конфліктних ситуацій; соціальні заохочення розвитку практичної і теоретичної творчості [2, с. 5], а також розвиток внутрішньої свободи і обмеження зовні – тобто учень самостійно вирішує, вид і напрям позашкільної діяльності, як і коли він буде цим займатись, як одягатись при цьому, з ким спілкуватись, але має конкретний план роботи, що має виконати і високу мету для його виконання. Пріоритетом позашкільної освіти є активне волевиявлення вихованця через заняття тим, що йому подобається. Стосунки підлітка з оточуючим світом завжди відрізняються залежністю від: батьків, ровесників, педагогів. Позашкільля концентрується на тому, що як підліток, так і педагог мають

можливість самостійно встановлювати межі і потрібність такої залежності, регламентувати відносини, взаємодію, відтак – конструювати гармонійні стосунки і співпрацю через наявність в однієї та іншої сторони бажання співпрацювати. І. Бех, як і більшість дослідників та педагогів, підкреслює, що підлітки позитивно ставляться до керівництва, що ґрунтується на розумній опіці [1, с. 108]. Саме така «розумна опіка» є стилем педагогічного керівництва педагога-позашкільника, що є фасилітатором у процесі налагодження розуміння вихованця законів оточуючого середовища і його представників.

У даному контексті актуальними є наступні ідеї, що відображають специфіку позашкільної діяльності:

- ідея використання потенціалу середовища, «педагогізації середовища» з метою виховання гармонійної особистості (С. Шацький);
- ідея виховання особистості в колективі, гармонізації особистісних і колективних ліній розвитку (А. Макаренко);
- ідея розуміння людських взаємин як «середовища, що дає наочні уроки моральності, розкриває сенс моральних понять та істин» (В. Сухомлинський) [3, с. 72].

Такі можливості виховного процесу позашкільного навчального закладу найбільш точно описують основні завдання педагога-позашкільника у співпраці з підлітками для ефективної соціалізації останніх, розробку навчально-виховних планів, пошук методів та прийомів роботи. Розглянемо детальніше специфіку роботи позашкільного навчального закладу на прикладі Вінницького обласного центру туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій та роль цієї роботи у ефективності орієнтації підлітка у соціальному просторі.

Основними напрямками роботи позашкільного навчального закладу є:

- туристсько-спортивний (експедиції, походи, семінари з велосипедного, водного, пішого, гірського туризму, змагання з техніки пішохідного туризму, спортивного орієнтування, навчально-спортивні збори);
- краєзнавчий (олімпіади, конкурси, експедиції, конференції, семінари: «Моя Вінниччина», «Вінниччина вишивана», «Золота спадщина Поділля, «Твої герої, Вінниччино!», «Народна криниця», «Моя Батьківщина – Україна», «Моє Поділля» та інші);
- національно-патріотичний та військово-спортивний (дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), «Зрима пісня», «Сурми звияги», а також вшанування пам'яті і відкриття пам'ятників та пам'ятних знаків на території області, музейна робота);
- екологічний (очищення джерел, догляд за територією та ін.);
- методичний супровід, координація роботи і обмін досвідом з департаментами (управліннями, відділами) освіти області в Україні, організація обласних і всеукраїнських семінарів і конференцій і участь в обласних і всеукраїнських семінарах та конференціях);
- художній та народна творчість, вивчення народних бойових мистецтв (майстер-класи, історико-краєзнавчі заходи, просвітницькі лекції, краєзнавчі вікторини);
- молодіжний та волонтерський рух, співпраця з громадськими організаціями;
- співпраця педагогів та вихователів навчальних закладів області між собою і учнями з різних навчальних закладів.

Гурткова робота з вихованцями навчальних закладів області охоплює близько 12 тис. учнів, зокрема підлітків (70 %). Дані заходи спортивного, краєзнавчого і національно-патріотичного напрямів розроблені з акцентуванням на розвиток позитивних особистісних рис підлітка, орієнтацією на дотримання важливих суспільних норм і особливостей історичної культури та традицій народу, поєднання духовності з індивідуальною свідомістю, засвоєння таких важливих явищ духовної культури особистості-громадянина як: духовність, культура, цінність, добро, відповідальність, обов'язок; розвиток комунікативних та ораторських здібностей, що розкривають розумові можливості підлітка, створюють специфічні умови розширення для комунікативних зв'язків з оточуючими, дружніх (партнерських, колективних) стосунків; сприяють розвитку фізичного потенціалу підлітка, зміцнюють здоров'я [5].

Значна кількість вчених вітчизняної і зарубіжної педагогічної думки (І. Бех, О. Лебедев, В. Панов, В. Рубцов, В. Ясвін), праці яких присвячені виховному середовищу та комплексу його складових, що орієнтовані на розвиток позитивних особистісних характеристик людини та її освіти і виховання в цілому, розуміють *позашкільне виховне середовище* як «значущий сегмент соціального буття, підростаючої особистості, в якому вона вдосконалює набуті навчально-виховні здобутки і засвоює ряд додаткових здібностей та цінностей, необхідних для дорослого життя [4, с. 11]. У випадку якщо позашкільне виховне середовище зазнає певного впливу з боку зовнішніх факторів чи трансформацій у досягненні виховних цілей, його доцільно перейменувати у *позашкільний виховний простір* (І. Бех). У будь-якому разі значення потенціалу виховного середовища / простору позашкільля у вихованні підлітка, розвитку його особистісних якостей, спрямуванні до орієнтації у професійному визначенні, досягненні та налагодженні ефективних комунікативних зв'язків з оточуючими, а, отже, набутті соціальної зрілості є безцінним.

Позашкільна освіта є перспективним напрямом соціалізації підлітка, оскільки забезпечує ефективність співпраці сім'ї, школи, громадських організацій та інших соціальних інститутів, забезпечує послідовність входження підлітка в доросле життя, виконує роль посередника у налагодженні основних важливих комунікативних зв'язків учня з оточуючими, що забезпечить якісні стосунки у суспільстві в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібник / І. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Вербицький В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня / В. Вербицький. – К.: Деміур, 2002. – 232 с.
3. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія / Вербицький В., Литовченко О., Ковбасенко Л. та ін. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 193 с.
4. Выготский Л. Проблема культурного развития ребенка / Л. Выготский // Вестник Московского университета. Серия 14, Психология. – 1991. – № 4. – С. 5-18.
5. Вінницький обласний центр туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій. Комплексна система військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді: Колективна дослідницька робота / Матеріали VI Міжнародного форуму-презентації «Інноватика в сучасній освіті – 2014». – К., 21 – 23 жовтня 2014 року.
6. Руденко Ю., Мельничук Ю. Основи козацько-лицарського виховання / Ю. Руденко, Ю. Мельничук. – К. : ТОВ «Видавництво «Гетьман», 2012. – 298 с.